

Feminizm na postsowieckiej Białorusi

Postrzeganie problemu statusu kobiet przez społeczeństwo doświadczone socjalizmem stanowi klucz do zrozumienia problematyki feminizmu na dzisiejszej Białorusi. Chodzi tu bowiem o to, jak owe społeczeństwo traktuje pojęcie ucisku kobiet, jego przyczyny oraz jakie widzi sposoby na osiągnięcie sprawiedliwości społecznej, które to pojęcia w rzeczywistości postsowieckiej mają inne źródła niż na Zachodzie.

Perspektywa historyczna

U źródeł sowieckiej koncepcji równości płciowej leżał marksizm, który przyczyn ucisku kobiet szukał we własności prywatnej i klasowej nierówności. Walka o osiągnięcie równouprawnienia kobiet, jak pisała Aleksandra Kołłataj^{*}, „znaczy walkę przeciwko podstawom ustroju kapitalistycznego, znaczy dążenie do zniszczenia klasowego podziału społeczeństwa, znaczy oczyszczanie drogi do nowych form współżycia”. Podobnie, jak kapitalista użytkuje i uciska robotnika w fabryce, tak samo mężczyzna, przyjmując nieodpłatną pracę kobiet w rodzinie lub gospodarstwie, jest ciemżycielem i eksploatatorem. Dlatego też, różnice płciowe mogą być zlikwidowane tylko wraz z likwidacją klas i budową socjalizmu, a droga do tego polega na wejściu kobiet na rynek pracy, uzyskanie przez nie wykształcenia i nauczenie się współczesnych zawodów. Osiągnięcie tego było niemożliwe bez organizacji systemu dostępnych (tzn. dotowanych) przedszkoli i żłobków, legalizacji aborcji, rozwoju państwowej służby zdrowia, kształcenia kobiet, zapewnienia płatnych urlopów macierzyńskich. Tym samym, rozstrzygnięcie kwestii statusu kobiet w radzieckiej Białorusi, tak samo jak i w ZSRR, równoznaczne było z istnieniem takiego systemu ochrony społecznej, który zapewniłby kobietom możliwość połączenia macierzyństwa z pracą poza domem. Z czasem, kobiety uniezależniły się od mężczyzn, stały się jednak zależne od socjalistycznego państwa. Uznano więc, że problem równości płci został rozstrzygnięty, a co za tym idzie kwestie, które od lat 60-tych współczesny zachodni ruch feministyczny zaczął łączyć z męską dominacją (przemoc

^{*} Aleksandra Kołłataj – rewolucjonistka, feministka bolszewicka, dyplomatka radziecka (przyp.red.)

wobec kobiet, eksploatacja kobiecej seksualności, nieuznanie autonomii osobowości kobiet itp.), nie były podejmowane na poziomie państwa i społeczeństwa.

Z chwilą rozpadu socjalizmu na terenie postsowieckim rozpoczęło się tworzenie państw narodowych, a wraz z tym pogłębianie się nierówności gospodarczych. Pod hasłami narodowego odrodzenia, normalizacji statusu płci lub przywrócenia kobietom ich „naturalnego przeznaczenia”, następowało odsunięcie kobiet od rynku pracy i przestrzeni publicznej, oraz przeobrażenie pojęcia kobiecości poprzez pryzmat kobiecego ciała i konieczności opieki nad kobietami. Seksualizacja i obiektywizacja kobiecego ciała nierzadko były przedstawiane jako zwycięstwo antysowieckiej wolności wyboru. Rozpoczęło się przekazywanie funkcji socjalnych od państwa w „kobiece ręce”. Powszechniejszy stał się także proceder handlu kobietami. Niektóre białoruskie ruchy i partie polityczne, wykorzystując hasła „demograficznego bezpieczeństwa” i „chrześcijańskiej moralności”, przedstawiały ciało kobiety jako „ciało narodu”, które jest zagrożone i które wymaga męskiej ochrony, inicjowały dyskusję o zakazie przerywania ciąży, ograniczeniach wyboru reprodukcyjnego przez kobiety i powrocie do tradycyjnego modelu rodziny z przypisaną w nim rolą kobiety.

W odpowiedzi na te tendencje oraz w związku z rozwojem społeczeństwa obywatelskiego, na Białorusi zaczęły pojawiać się niezależne grupy i inicjatywy kobiet, które dążyły nie tylko do dyskusji nad pozycją kobiet i wcześniej zakazanymi tematami, ale i do uczestniczenia w formowaniu polityki. Zmierzały one również do przyłączania się do międzynarodowych debat i działań feministycznych i demokratycznych. Za jeden z pierwszych projektów, który zainicjował debatę feministyczną w postsowieckiej Białorusi oraz poruszył temat historii niesowieckiego ruchu kobiet, równych szans, oraz udziału kobiet w polityce, można uznać „Gazetę kobiecą” («Женская газета»). Od 1994 roku gazeta ta publikowała odrębne teksty z teorii feminizmu oraz tłumaczenia zachodnich autorów feministycznych. Większość kobiecych grup, które popularyzowały ideologię feministyczną, tworzona była w miastach i przez kobiety wykształcone. Niektóre z tych projektów związane były z rozwojem badań nad społeczno-kulturową tożsamością płciową (*gender studies*). W 1997 r. na Europejskim Uniwersytecie Humanistycznym (EHU) utworzone zostało Centrum Studiów Genderowych (CSG), które w 2000 roku było jedynym w byłym ZSRR kierunkiem studiów oferującym program magisterski z teorii *gender*. Działając od 2005 roku na Litwie (dokąd EHU musiał wyemigrować), CSG kontynuuje formowanie wspólnoty feministycznych badaczy i aktywistów.

Feminizm a dysproporcje rzeczywistości postsowieckiej

Postsowiecka aktywność kobiet, skupiona przede wszystkim w dużych miastach i zorganizowana z pomocą międzynarodowych instytucji, skoncentrowała się na problematyce agresji wobec kobiet, handlu ludźmi, czy przemocy seksualnej. Pozwoliło to wnieść do dyskusji społecznej idee liberalne, żądać reform, równych szans, przestrzegania międzynarodowych konwencji, otwarcia schronisk i gorących linii, a więc na nowo określić „kwestię kobiecą”. Jako nowe priorytety pojawiły się nie tyle tematy związane z bezpłatnymi przedszkolami, czy płatnym urlopem macierzyńskim, ile liberalnym pojęciem praw kobiet, ich reprezentacji, autonomii, niezależną podmiotowością, prawem do własnego ciała i swojej seksualności. Taki dyskurs przyjmowany był przez część społeczeństwa jako przeciwstawiający kobiety i mężczyzn: jako przyczynę nowego ucisku przedstawiał nie kapitalizm, ale patriarchy i dążenie mężczyzn do dominacji, choć należy mówić o współdziałaniu obu czynników w warunkach formowania postsowieckiej stratyfikacji społecznej. Koncepcja równości płci, utworzona przez inny ustrój społeczny, wydawałaby się wyrażać w dużym stopniu interesy kobiet, które mają dostęp do zasobów lub kapitałów (kulturalnych, symbolicznych lub ekonomicznych) oraz są zainteresowane równymi możliwościami zawodowej realizacji i awansu na drabinie kariery. Jednak istnieje również grupa kobiet – głównie z klasy robotniczej i terenów wiejskich, którym postsowieckie reformy kojarzą się z pogorszeniem ich materialnego bytu. Nie otrzymały one w efekcie tych reform dostępu do nowych możliwości rozwoju i skazane są one jedynie na te środki, które rząd białoruski coraz aktywniej realizuje w ostatnich latach. Środki te (tj. płatny urlop macierzyński, dostępne przedszkole, państwowa służba zdrowia itp.) skupione są na socjalnych prawach kobiet jako matek i stanowią kontynuację sowieckiej polityki płci, nieodpowiedniej do warunków rynkowych: nie przewidują autonomii kobiet i nie są w stanie odpowiedzieć na wyzwania współczesnej epoki wobec roli kobiety w społeczeństwie. Na przykład, jednym ze środków w walce z handlem kobietami w roku 2005 było przeprowadzenie „państwowego” konkursu piękności. Logika imprezy stanowiła, żeby demonstrując „urodę białoruskich kobiet”, zaprezentować je jako szczególnie cenne narodowe „dobro” (inaczej mówiąc – towar), podlegające szczególnej ochronie ze strony państwa i mężczyzn.

Tym sposobem antyliberalne państwo głosi wobec kobiet tę samą ograniczającą ideologię, jak i inne opozycyjne wobec niego, formalnie demokratyczne, ale patriarchalne w swojej zasadzie organizacje, a feminizm jako ideologia i praktyka polityczna często jest przez białoruską państwową i niezależną prasę przedstawiany jako „zmowa” kobiet przeciwko mężczyznom. Uczestnicy i uczestniczki grup oraz projektów feministycznych, dążąc

do przedstawienia celu swojej działalności jako walki o bardziej sprawiedliwe społeczeństwo, odczuwają znaczące trudności.

Organizacje i projekty feministyczne: wyzwania i perspektywy

Na dzisiejszej Białorusi za feministyczne można uznać te projekty, które koncentrują się na budowaniu solidarności, niezależnej podmiotowości i uznania pełnoprawnego obywatelstwa oraz ludzkiej autonomii kobiet. Niektóre organizacje, nie podając się za feministyczne, podtrzymują ideologię i prowadzą działalność, którą można uznać za feministyczną. Jest to, na przykład, „Kobiety Niezależny Ruch Demokratyczny” («Женское независимое демократическое движение») (formalny następca Białoruskiego Kobięcego Ruchu Chrześcijańsko-Demokratycznego), który przeprowadza szkolenia i warsztaty oraz inne działania edukacyjne, udziela pomocy w kontaktach społecznych i wspiera kobiecą przedsiębiorczość. Ponad dziesięć lat „Białoruskie Stowarzyszenie Młodych Chrześcijańskich Kobiet” («Белорусская ассоциация молодых христианских женщин») (<http://www.genderywca.by/ru/>) we współpracy z programem „La Strada Białoruś” («Ла Страда- Беларусь») (http://www.lastrada.by/ru/o_drugih_proektah/) realizuje projekty, mające na celu przeciwdziałanie handlowi kobietami i dziećmi. W 2009 r. utworzona została organizacja społeczna „Adliga: Kobiety za pełnoprawnym obywatelstwem” («Адліга: Женщины за полное гражданство»). Wśród celów „Adligi” jest m.in. zaangażowanie i wsparcie kobiet-liderów oraz walka przeciwko przemocą milicji wobec aktywistek.

W ostatnich latach pojawiło się kilka projektów feministycznych w sferze komunikacji i informacji masowej: elektroniczne „Czasopismo genderowo zaangażowane AMRNI”, dostępne wysyłkowo; czasopismo „Wargazm”, które wydawała niezależna inicjatywa kobieca „Niegrzeczne dziewczynki” («Дрянные девчонки»); program radia internetowego Netradio „Krytyczne dni” («Критические дни») (<http://www.netradio.by/hot/casts/81-Kriticheskie-dni.html>), który poruszał trudne kwestie kobiecej cielesności, semantyki piękna i mody, przekazując je słuchaczom w formie „prostodusznego” dialogu dwóch młodych kobiet, dziennikarki i artystki.

W 2005 r. rozpoczął się projekt „Szlak płciowy”, który jest próbą skonstruowania „wywrotowego” względem tradycyjnej nauki i wiedzy pojęcia tożsamości płciowej. Został przeprowadzony także pierwszy „Szlak płciowy: festiwal idei o płci”, a następnie odbyły się jeszcze dwie takie imprezy (strona internetowa projektu znajduje się na <http://gender->

route.org/). Przeprowadzony został również projekt fotograficzny „Sposoby kartografii miejskiej: doświadczenie *flaneuse?*» (http://n-europe.eu/article/2009/02/06/belaruskaya_fotografiya_konstruirovaniye_sovremennosti).

Przez część białoruskiego społeczeństwa feminizm jest rozpatrywany jako dobro elit i kobiet sukcesu, głoszących liberalizm rynkowy i gospodarczy. Inni uważają problem nierówności płciowej za wymyślony twierdząc, że kobiety mają raczej za dużo, niż za mało praw. Ilość tych, którzy uważają feminizm za niezbędną składową walki o demokrację jest jak na razie zbyt mała. Jednak walka o równość płci stanowi nieodłączną część tych ruchów społecznych, które formują się w złożonych, współczesnych, rozwijających się społeczeństwach. Zadaniem białoruskiego feminizmu jest znalezienie takich haseł i sposobów walki o równość płci, które będą zgodne z interesami większej ilości obywateli.

Elena Gapowa

Elena Gapova wykłada na katedrze socjologii Western Michigan University oraz jest założycielką Centrum Studiów Genderowych na Europejskim Uniwersytecie Humanistycznym. Zajmuje się zagadnieniami z dziedziny gender, tworzenia klas i tożsamości narodowej w rzeczywistości poradzieckiej.